

Evoluții politice și geostrategice în regiunea Mării Negre înainte și după căderea comunismului. Elemente pentru o sociologie a relațiilor internaționale

Mihai Milca

Universitatea București

Sfârșitul războiului rece a adus și sfârșitul sistemului geopolitic bipolar. Nivelul regional de analiză și-a recăpătat importanța de dinainte de războiul rece. Următorul studiu investighează contextul în care regiunea Mării Negre a căpătat un nou contur strategic și, simultan, o nouă importanță geopolitică. Instrumentele utilizate de această analiză sunt în special cele ale sociologiei relațiilor internaționale. Un loc deosebit este acordat studiului poziției României în complexul de securitate al Mării Negre.

Prejudecata comună potrivit căreia istoria este o sumă sau o succesiune de evenimente de mai mare sau mai mică importanță, ale căror semnificații sfârșesc mai devreme sau mai târziu prin a impune o anumită cauzalitate, dovedită *post factum*, se verifică și în cazul Europei Centrale și de Est, care, la finele anilor '90 ai secolului trecut, a experimentat ieșirea din labirintul totalitarismului de tip comunist. Intervalul de timp care a trecut de la colapsul sistemului sovietic și încheierea oficială a „războiului rece” este, din păcate, prea scurt pentru a avansa paradigme explicative de ordin istoriografic în măsură să valorizeze o realitate dinamică și evanescentă, aceea a realităților internaționale, cu privire specială la un deceniu de profunde și accelerate metamorfoze cu implicații directe, într-o zonă convențional denumită *bazinul Mării Negre*.

Dacă din punct de vedere strict geografic această zonă cuprinde doar țările riverane – România, Bulgaria, Turcia, Gruzia, Rusia și Ucraina – sau importante

părți ale acestora, din punct de vedere geopolitic și geoeconomic se are mai întotdeauna în vedere o extensie cu contururi mai puțin precise : spre Balcani, spre bazinul Mării Egee, spre estul Mediteranei, spre Orientul Apropiat și Mijlociu, spre bazinul Caspic. Forța de iradiere a ideii cooperării economice la Marea Neagră sau recentele orientări geostrategice, tot mai evidente după războiul din Irak, dovedesc cu prisosință că avem de-a face cu o nouă percepție a acestui areal.

Sfârșitul războiului rece : numărătoarea inversă și proiecția în prezent

Revenind la evenimentele ce au marcat o turnantă a cursului istoriei contemporane, respectiv prăbușirea Cortinei de Fier în Europa și implozia Uniunii Sovietice, va trebui să consemnăm totodată sfârșitul unei structuri bipolare de putere, bazate pe

rivalitatea dintre SUA și fosta URSS, ce și-a pus pecetea asupra liniilor de forță pe plan mondial, asupra sistemului relațiilor internaționale instituit imediat după cel de-al doilea război mondial. Acesta ar fi un prim set de mutații.

Un al doilea set de implicații vizează schimbările produse la nivelul statelor naționale care au abandonat modelul comunist și care s-au confruntat cu problemele dramatice, spinoase ale tranziției spre democrație și economia de piață. Uniunea Sovietică, Cehoslovacia și Iugoslavia s-au destrămat, în acest context apărând state succesoare care fie au recuperat tradiția istorică a unei statalități reprimată, fie și-au construit o statalitate *ad-hoc*. În noua configurație europeană, toate aceste state au fost nevoite să-și redefinească interesele naționale. Nu de puține ori, afirmarea statalității post-comuniste s-a realizat în coliziune cu interesele naționale ale țărilor vecine sau ale unor minorități etnice, din interiorul sau din afara frontierelor lor. Un alt indicator al vremurilor în schimbare l-a constituit, în conjunctura sfârșitului „războiului rece” și al diviziunii Europei în două blocuri opuse, modificarea rolului organizațiilor internaționale. Acestea au avut de făcut față unor noi provocări, întrucâtva diferite de cele din perioada în care cele două superputeri își disputau arena internațională. Statele Unite au devenit superputerea dominantă a scenei mondiale. O supraputere fără contrapondere, o supraputere ce și-a asumat neîntârziat misiunea de a proteja sau de a reconfigura o ordine internațională în conformitate cu anumite proiecte globale. Și ONU, și NATO au fost determinate să se plaseze la remorca politicii și chiar a intereselor de stat americane, forța lor de înrăurire sau de decizie, statutul lor de actori în câmpul relațiilor internaționale și în soluționarea situațiilor de criză apărute fiind astfel mult diminuate.

Dacă Tratatul de la Varșovia s-a năruit, iar NATO și-a hipertrofiat dimensiunile,

devenind mai mult decât o alianță politico-militară prin extinderea sa spre estul Europei, alte organisme și organizații răspunzătoare de echilibrul și securitatea bătrânului continent și-au multiplicat și diversificat atribuțiile ori și-au încărcat agenda cu noi probleme (vezi Uniunea Europeană, Conferința pentru Securitate și Cooperare Europeană). Totodată, au fost constituite noi instituții regionale, căutându-se forme de asociere consonante cu interesele țărilor membre, state preocupate să evite pe cât posibil marginalizarea sau minorizarea rolului lor în zonă (vezi Cooperarea Economică la Marea Neagră – BSEC).

Neîndoielnic, sfârșitul „războiului rece” a însemnat și depășirea unui anumit tip de comportament rezidual înclinat spre confruntare ideologico-militară, ca, de altfel, și destructurarea unor relații tensionate între Est și Vest, care trasaseră pe harta Europei, pe Elba, la Berlin, în Balcani și chiar în bazinul Mării Negre frontiere ce se voiau etanșe, liniamente hipersecurizate, dar și extrem de amenințate și chiar vulnerabile, o dată ce tot acest sistem s-a prăbușit. Deși „războiul rece” a avut la bază, dincolo de psihoza amenințării reciproce cu aneantizarea nucleară a celor două blocuri, elemente doctrinare inspirate de orientări politice și geopolitice eterogene, în variante „neo” sau „retro”, dispariția precipitată de pe scena istoriei a regimurilor comuniste i-a luat pe nepregătite pe cei mai mulți teoreticieni și analiști ai sferei relațiilor internaționale, chiar dacă scenariile pe termen scurt și mediu nu au lipsit.

„Războiul rece” a stat sub zodia balanșului între încordare și destindere. Între superputeri se desfășura fără contenire o epuizantă și terifiantă cursă a înarmărilor, retorica dezbaterilor în jurul dezarmării și preocupării pentru securitatea și pacea mondială fiind doar un element ritual al diplomației internaționale (Rourke, 1989, pp. 44-56; May, 1984; Hoffmann, 1984).

Un examen, fie el și sumar, al teoriilor consacrate în domeniul relațiilor internaționale ne obligă să constatăm că acestea s-au dovedit prea puțin apte pentru a configura un sistem de referință relevant, în interiorul căruia problematica geopolitică a țărilor din zona Mării Negre, înainte și după căderea comunismului, să fie conștientizată și decodificată.

Multe dintre dezvoltările teoretice *en titre*, cu trimiteri explicite sau subînțelese la teoriile ce și-au exercitat hegemonia în planul relațiilor internaționale, nu se verifică sau se verifică parțial, suferind – spunem acest lucru fără intenția de a generaliza sau culpabiliza în bloc contribuții teoretice diverse – de anumite „eredități” doctrinare, tendințe reduționiste sau propensiuni normative, ce nu fac decât să oculteze anumite aspecte ale chestiunilor pe care vrem să le aducem în discuție. Începuturile „războiului rece” s-au legitimat în „Doctrina Truman”, ce propovăduia necesitatea zăgăzuirii avansului comunismului indiferent de zonă și de forma sub care aceasta se producea, presupunând recursul la presiuni concertate și acțiuni preventive, inclusiv prin mijloace militare – vezi războiul civil din Grecia între anii 1946 și 1949, războiul din Coreea (1950-1953), războiul din Indochina (1946-1954), urmat apoi de intervenția americană din Vietnam din 1961 până în 1975, „Criza rachetelor” din Cuba (1962) și exemplele pot continua.

Sfârșitul anilor '50 a adus cu sine doctrina „coexistenței pașnice”, al cărei artizan s-a dorit a fi liderul sovietic Nikita Hrușciov și a cărei rezonanță a fost mai curând propagandistică. Negocierile pentru limitarea cursei înarmărilor între SUA și URSS în anii '70 și începutul anilor '80 au ajuns în impas ulterior, când administrația americană Reagan a apăsât pe pedala accelerației, declanșând ceea ce avea să se numească „războiul stelelor”; în pofida rezultatelor lor limitate, acestea au determinat o serie de schimbări

cumulative în viziunea politicianilor și militarilor. Era confruntării maniheiste între Est și Vest dădea tot mai multe semne că se apropia de sfârșit.

„Doctrina Gorbaciov” – între iluzii și eșecuri

Ascensiunea lui Mihail Gorbaciov la conducerea supremă de la Kremlin, promovarea „perestroikăi” și a „glasnostului”, deschiderea spre o diplomatie a parteneriatului cu Occidentul, menită să constituie un suport pentru o politică internă de reformare graduală a sistemului sovietic, au contribuit la relansarea ideii de „coexistență pașnică” între adversarii de până mai ieri, pe fondul tolerării de către Moscova a unor tendințe de emancipare a sateliților săi est-europeni de sub o tutelă strictă.

Gorbaciov a renunțat fără echivoc la doctrina „suveranității limitate”, care în anii epocii Brejnev fusese ideologia justificativă a tuturor intervențiilor militare ale Moscovei, ori de câte ori se considera a fi amenințată „cauza socialismului” (Praga – 1968, Afganistan). „Doctrina Gorbaciov” – dacă o putem numi astfel – nu mai făcea abstracție de ceilalți actori ai relațiilor internaționale, mai mari sau mici, importanți sau neimportanți. Reducerea zonelor de conflict potențial se putea dovedi astfel benefică pentru toți protagoniștii. Frânarea procesului înarmării, preocuparea pentru stabilizarea și securizarea relativă a zonelor de influență tradiționale constituiau pentru politica externă sovietică de după 1985 nu atât o opțiune a unui lider comunist reformist în luptă contra-cronometru cu rivalii săi gerontocrați din Biroul Politic al partidului, cât mai cu seamă o orientare strategică, o alternativă ce părea viabilă, raportată la o sfidare tehnologică și consumeristă, aruncată de Occident unei Uniuni Sovietice vlaguite și incapabile să mai țină pasul într-o

competiție globală (Crockatt, 2001 ; Cox, 2001).

Nemaifiind dispus să joace cartea amenințării perpetue cu războiul, Gorbaciov nu vedea altă soluție logică decât dezangajarea din spațiul exterior frontierele URSS și replierea într-un sistem de securitate garantat de aranjamentele cu americanii și cu o Germanie lăsată să-și îndeplinească dezideratul reunificării. Țările-satelit aflate pe orbita Moscovei urmau să constituie, aidoma modelului post-Versailles din anii '20 ai veacului trecut, un *sui generis* „cordon sanitar”, protector, Gorbaciov sperând ca Occidentul să nu forțeze umplerea vacuului de securitate, creat după retragerea trupelor sovietice între frontierele unionale, printr-o extindere spre est a Alianței Nord-Atlantice. Evoluția ulterioară a evenimentelor a fost însă implacabilă; țările Pactului de la Varșovia s-au grăbit să schimbe alianța, intrând rând pe rând în structura NATO, infirmând așteptările unei Uniuni Sovietice în degringoladă, incapabile să mai stăpânească însuși spațiul propriu, intern, de securitate (conflictele din Caucaz – Gruzia, respectiv Nagornii Karabah și Cecenia –, desprinderea țărilor baltice din angrenajul imperial al Kremlinului, complicarea situației din republicile Asiei Centrale, puciul de la Moscova din august 1991, ambițiile naționaliste ale Ucrainei și preluarea de către Rusia lui Elțin a misiunii de garant al securității Comunității Statelor Independente create pe ruinele URSS). Paradoxal, deși diplomația sovietică în perioada lui Gorbaciov, orientată cu precădere spre Vest, a înregistrat succese notabile în special în limitarea arsenalelor militare nucleare strategice, câștigând mai multă credibilitate în ochii occidentalilor, în ceea ce privește gestionarea relațiilor Moscovei cu republicile unionale aspirând la independență se poate constata un contrast flagrant. Centrul imperial se dovedește nu numai inert și rigid, ci și retrograd, defazat în raport cu

propriile principii și slogane. Moscova a preferat să blocheze sau să tergiverseze lucrurile, căutând să câștige timp în confruntarea cu forțele naționaliste, secesioniste și independentiste din republicile unionale. Ori de câte ori a putut, centrul imperial a sprijinit fătis elementele rusofone și organizațiile refractare ideii separării de URSS, a încurajat suspiciunile, frustrările și complexe istorice psihoetnice ale naționalităților prin manipulări propagandistice, șantaj economic și diplomatic și chiar operațiuni încredințate serviciilor secrete, unităților speciale ori armatei.

Tot acest melanj de declarații oficiale ritoase, ezitări și jumătăți de măsură în acțiunile politico-diplomatice întreprinse au favorizat apariția unor noi focare de criză și surse de conflict în interiorul fostei Uniuni Sovietice. Au apărut, astfel, tendințe centrifugale și anarhice în tradiționalele zone cu potențial exploziv ridicat, cauzat de erorile și abuzurile din politica față de naționalități din perioada țaristă și sovietică. Numai astfel pot fi înțelese evenimentele ce au precedat și au urmat destrămării URSS în zona Mării Negre și regiunile apropiate, Caucaz, Republica Moldova, unde s-au declanșat sângeroase conflicte armate, în Gruzia, în Abhazia, în Nagornii Karabah – între armeni și azeri –, în Transnistria – între românii moldoveni și rusofoni –, în Cecenia – între separatiști locali și forțele federale ruse. Tot în acest context trebuie reținut și contenciosul dintre Kiev și Moscova care a avut înscrise pe ordinea de zi a disputelor revendicări greu conciliabile și de o parte, și de alta, legate de partajul arsenalului militar al fostei URSS între Ucraina și Rusia, de redistribuirea unităților navale ale flotei sovietice a Mării Negre între cele două părți succesoare, de statutul Crimeei – pe care Hrușciov a încorporat-o Ucrainei în 1954 și unde elementele rusofone predomină.

Ucraina, a cărei statalitate, de dată recentă, evidențiază clar că naționalismul constituie încă un ferment activ în afirmarea unor noi actori în planul relațiilor internaționale sau regionale, a moștenit în vest și sud-vest frontiere fluide și discutabile din perioada sovietică și aceasta grație prevederilor protocolului adițional al Pactului Ribbentrop-Molotov, anexării unor teritorii de către Armata Roșie în 1939-1940 și 1944-1945, pe seama Poloniei, Cehoslovaciei și României. România, de exemplu, a pierdut, în iunie 1940, nordul Bucovinei, județul Herța, Basarabia – din care Ucraina a primit județele de sud, limitrofe cursului inferior al Dunării și deltei acesteia, întreg litoralul la Marea Neagră al teritoriului dintre Prut și Nistru, constituind acum regiunea Odesa. Restul Basarabiei împreună cu fâșia de pământ din stânga Nistrului (Transnistria) au constituit așa-numita R.S.S. Moldovenească (actualmente Republica Moldova).

În 1948, în urma unui aranjament fără temei legal din punctul de vedere al dreptului internațional cu autoritățile comuniste vasale de la București și fără nici o îndreptățire istorică, URSS a dobândit și Insula Șerpilor (care după 1991 a intrat în componența Ucrainei). Această mică insulă din vestul Mării Negre, în apropierea gurilor Dunării, are o deosebită importanță economică și militară, datorită zăcămintelor de petrol submarine descoperite între timp și instalațiilor de supraveghere electronică a întregului bazin pontic, a Balcanilor și estului Mediteranei. Chiar dacă după 1990 a pus surdina revendicării exprese a Insulei Șerpilor, România nu a renunțat să pună pe tapet această chestiune în cursul negocierilor cu Ucraina pentru semnarea Tratatului de bază și chiar la Haga, la Tribunalul Internațional, unde Bucureștiul ar dori să aibă câștig de cauză, în cele din urmă.

Paradigma realismului politic. Revirimentul statului ca actor internațional

Abordarea problematicii relațiilor internaționale în epoca contemporană nu se poate dispensa, nici chiar în situația în care se procedează la un decupaj geopolitic în spațiu și timp – zona Mării Negre înainte și după căderea comunismului –, de doctrina realismului, ce deține o supremație de inviat, în plan intelectual-academic. O viziune adusă la zi a realismului politic nu poate face abstracție de substanța unor dezbateri în sânul acestui curent de gândire, nici de ideile unor predecesori din perioada interbelică și imediat postbelică: E.H. Carr, Hans J. Morgenthau, Reinhold, Niebhur, Frederick Schuman, George Kennan și alții.

Realismul anilor '30-'40 ai secolului XX accentua ubicuitatea puterii și natura competitivă a politicii la scară internațională. Faptul că o astfel de proiecție asupra realității oferea totodată și un îndreptar practic pentru „maximizarea” intereselor statului într-un mediu marcat de ostilități explică, în parte, și de ce aceasta rămâne o tradiție dominantă, ce-și pune amprenta asupra studiilor și dezbaterilor consacrate politicilor la nivel internațional (Keohane, 1989, p. 36). O astfel de optică permite totodată acceptarea faptului că există perspective alternative ce trebuie cu necesitate să fie luate în seamă, pentru ca realismul să rămână în continuare o paradigmă explicativă pertinentă pentru câmpul relațiilor internaționale. Există un grad semnificativ de continuitate între realismul clasic și cel modern. Trei sunt elementele identificabile ca invariante ai realismului de la Tucide la Hans J. Morgenthau: *etatismul (statism)*, *supraviețuirea (survival)* și *autosalvarea (self-help)*. Etatismul este un termen ce trimite la ideea că statul e reprezentantul legitim al voinței colective a poporului. Legitimitatea

îi conferă statului autoritatea de a exercita prerogative politice în interiorul teritoriului său, prin intermediul funcției legislative, de elaborare și aplicare a legilor. În afara granițelor statului există însă condiții de manifestare a anarhiei la nivelul relațiilor dintre națiuni, din cauza intereselor divergente ale acestora. Morgenthau argumentează chiar faptul că „politicile internaționale, ca toate politicile, de altfel, reprezintă o luptă pentru putere” și relevă diferențele calitative dintre politicile internaționale și cele interne (Morgenthau, 1948). Aceste diferențe sunt relative la diferitele structuri organizaționale pe care politicile internaționale și cele interne le învederează. Reprezentanții realismului consideră că structura de bază a politicilor internaționale este una anarhică, în care fiecare dintre statele independente și suverane se revendică a fi cele mai înalte autorități, nerecunoscând o putere mai mare decât a lor. În schimb, structura de bază a politicilor interne este definită ca fiind una ierarhică, în care diferenții actori politici se află în diverse relații între ei, de supra și subordonare.

Prioritatea priorităților pentru conducătorii oricărui stat o constituie supraviețuirea acestuia din urmă. Dar în condiții de anarhie internațională, supraviețuirea unui stat nu poate fi într-un totu garantată. Statul caută întotdeauna să-și perpetueze existența istorică prin afirmarea puterii sale proprii și promovarea interesului său național, ridicate la rangul de lege de fier a necesității. Autosalvarea este principiul de acțiune într-un sistem anarhic, în care nu există un guvernământ global. Prin prisma acestor concepte-cheie ale realismului politic este îndreptățită preocuparea statelor – ca subiecți de drept și de fapt ai jocului politic la scară internațională sau zonală – de a-și proteja securitatea, utilizând mecanisme diferite, diplomatice și politice, inclusiv forța armată, pentru a-și menține integritatea, suveranitatea și pozițiile dobândite pe eșichierul geopolitic.

O mențiune specială se impune a fi făcută în legătură cu o dezvoltare doctrinară avându-i ca precursori pe R. Aron (*Paix et Guerre entre les nations*, 1968), Carl Schmitt (*Theorie des Partisanen*, 1970) și ca exponenți pe K. Holsti (1996), Rudolph Rummel (*Death by Government*, 1994) și care teoretizează problematica „statului slab”. Holsti vine în prelungirea teoriei lui Barry Buzan privind noile forme de insecuritate ce apar în context global și rolul statului slab în menținerea și proliferarea bipolarismului ce a caracterizat perioada „războiului rece”. Un stat puternic, și nu unul slab este condiția necesară, dar nu și suficientă a instituirii și respectării unor norme de securitate într-o zonă determinantă. Așa cum evidenția și Aron, după cum admite și Holsti, societățile industriale au experimentat eliminarea unor forme de violență excesivă (războiul) și a unor forme revoluate de opresiune (sclavajul), fără însă a reuși să se sustragă unor modalități de confruntare și competiție în materie de tehnologie, finanțe, economie, spionaj industrial. Violența pare să se regăsească în atitudini belicoase și exclusiviste la nivelul unor grupuri etnice, religioase, îmbrăcând caracterul unor războaie între popoare și populații – un fel de *guerres des peuples* (Caucaz, fosta Iugoslavie, războaiele tribale și interconfesionale din Africa, Asia și chiar mișcări separatiste din unele țări vest-europene, în Irlanda de Nord, Țara Bascilor, Corsica). Aceste războaie nu sunt forme de beligeranță între state, ci mai curând între minorități; nu au un front clar definit și nici nu au caracter de campanie militară, ci de gherilă; nu se face diferența între combatanți și populația civilă.

Holsti sesizează impasul în care se zbate un regim ce-și arogă pretenții întemeiate pe forța armată pe care o exercită asupra unor minorități naționale, dar care, în realitate, nu este decât un „stat slab” ce-și proiectează în exterior ambițiile și frustrările.

În momentul în care lasă impresia unei puteri autoritare, expansiunea statului este serios limitată de centre locale de rezistență, de inerție birocratică, fragmentare socială și corupție. Statul slab este prins într-un cerc vicios. El nu are capacitatea de a dobândi o legitimitate oferind securitate și alte servicii. În tentativele sale de a avea această forță, el adoptă practici de pradă și spoliere, după cum manipulează sau exacerbează tensiunile sociale existente între multiplele comunități ce constituie societatea. Tot ceea ce întreprinde pentru a deveni puternic nu face decât să-i perpetueze slăbiciunea (Holsti, 1996). Alternativa viabilă la un astfel de stat slab nu poate fi, în viziunea lui Holsti, decât un stat de drept.

Mecanismul determinant prin care realității văd posibilă implementarea politicilor internaționale și prezervarea libertății statelor este cel al *balanței puterii*. Indiferent de variațiile ce însoțesc înțelesul unei astfel de noțiuni, indiferent cine se află într-un talger sau altul al balanței – puteri, superputeri, state hegemonice, coalitii, alianțe formale etc. –, acest mecanism s-a dovedit, până în prezent, singurul în măsură să asigure un echilibru al puterii (așa cum s-a întâmplat în întreaga perioadă de după cel de-al doilea război mondial, în cursul „războiului rece”, când competiția între Est și Vest s-a întemeiat pe instituționalizarea unui sistem de alianțe politico-militare: Pactul de la Varșovia și Organizația Tratatului Atlanticului de Nord). Dar gândirea cantonată pe coordonatele realismului politic, oricât de bine articulată s-a prezentat, nu a fost scutită de critici și nici nu a putut pretinde că avansează o formulă ce se refuză revizuirilor, tensiunilor interne și chiar „ereziilor” (Smith, 1986). Se poate vorbi nu de un realism unic, monolitic, ci de mai multe variante de realism. P.B.J. Walker distingea între *realismul istoric* și *realismul structural* (Walker, 1993).

Anarhia internațională și dilema securității

Machiavelli este un exponent indubitabil al realismului istoric, în vreme ce E.H. Carr, un notoriu neomachiavellian, alături de un J. Burnham, reprezintă neorealismul istoric al secolului al XX-lea. Realismul structural, care își are originea în Tucidide și în reprezentarea puterii politice ca lege a comportamentului uman, este cel mai bine exemplificat de Morgenthau – promotorul unei perspective comportamentiste asupra puterii statelor, cu rădăcini în impulsurile biologice ale ființei umane.

Un realism structural ce face transferul de la natura umană la datele sistemului internațional este asociat cel mai adesea cu numele lui Kenneth Waltz, autorul unei lucrări fundamentale în domeniu: *Theory of International Politics*, apărută în 1979. În opinia sa, cauza conflictelor din politica mondială este imputabilă structurii anarhice a sistemului internațional, unde regăsim deopotrivă teama, invidia, suspiciunea și insecuritatea pe care le resimte natura umană. Statele sunt nevoite să stabilească între ele acorduri de cooperare care să pună capăt stării de conflict.

Condiția anarhiei – departe de a fi aceea a consacrării unei puteri mai mari care să instituie pacea între națiuni suverane – este văzută cel mai adesea ca fiind sinonimă stării de război. Prin starea de război nu trebuie să se acrediteze neapărat impresia că un conflict generalizat este o circumstanță curentă în politica internațională, ci doar că eventualitatea ca un stat anume să poată recurge la forță indică faptul că declanșarea războiului e întotdeauna un scenariu verosimil într-un mediu internațional anarhic. Astfel, structura sistemului poate conduce statele către război chiar și atunci când liderii acestora doresc pacea (Butterfield, 1951). Acest gen de realism structural insistă asupra faptului că tipul de stat, fie

el democratic sau totalitar, ori personalitatea unui lider sunt mai puțin importante în explicarea fenomenului război decât faptul că acțiunea ia locul inacțiunii într-un context internațional anarhic.

Plecând de la *Leviathanul* lui Hobbes, în *The Anarchical Society* (1977), H. Bull a dezvoltat o teorie ce poate fi caracterizată ca suport al realismului liberal. El pretinde că anarhia internațională poate fi diminuată de către statele ce au capacitatea de a împiedica alte state să comită agresiuni întrucât acestea sunt în stare să creeze pârgii elementare de prevenire a conflictelor benefice pentru coexistența tuturor (Bull, 1977).

Și realismul structural inspirat de Waltz, și realismul liberal preconizat de Bull au în vedere cerința vitală a oricărui stat – de autosalvare – în condițiile în care sistemul internațional anarhic pune în discuție, practic, securitatea sa. Dar urmărind asigurarea propriei sale securități un stat tinde, automat, să inducă un grad de insecuritate altor state. Sintagma ce convine unei astfel de „spirale a insecurității” este „dilemă a securității” (*security dilemma*). Dilema securității apare – așa cum subliniază Wheeler și Booth – în situația în care pregătirile militare ale unui stat creează o indecizie irezolvabilă în strategia altui stat: dacă acestea sunt efectuate în scop „defensiv” (pentru a-și proteja securitatea într-o lume nesigură) sau într-un scop „ofensiv” (pentru a modifica *statu quo*-ul în avantajul său – Wheeler, Booth, 1992, p. 30). Acest scenariu sugerează că preocuparea unui stat pentru propria-i securitate reprezintă o sursă de insecuritate pentru un alt stat.

Cum se poate evita o astfel de dilemă a securității? În vreme ce reprezentanții orientării realist-structurale cred că dilema securității este o condiție perenă a politicii internaționale, exponenții realismului istoric sunt de părere că și într-un sistem de autosalvare această dilemă poate fi atenuată. Principalul mecanism prin care acest lucru

poate fi înlăptuit îl reprezintă „balanța puterii”. În politica externă a marilor puteri menținerea balanței puterii a constituit întotdeauna un obiectiv prioritar.

Waltz apreciază că balanțele puterii rezultă independent de intențiile fiecărui stat în parte. Într-un sistem anarhic format din state care ținesc să-și asigure perpetuarea existenței, alianțele vor fi formate în vederea înclinării balanței în defavoarea altor state. O balanță fortuită va fi stabilită prin interacțiunea statelor într-un mod asemănător echilibrului realizat între cerere și ofertă pe o piață liberă (conform teoriei economice liberale clasice). Adepții realismului liberal sunt mai credibili când accentuează rolul crucial al liderilor de state și al jocului diplomatic în menținerea balanței puterii. Cu alte cuvinte, balanța puterii nu este ceva natural sau inevitabil, ci ea trebuie construită și reechilibrată de la o etapă la alta.

Instabilitatea balanței puterii are drept condiție terminală absența încrederii între protagoniștii politici internaționale.

Într-o altă lucrare a sa, *Man, the State and War*, Waltz sesiza faptul că problema coordonării intereselor entităților statale în condițiile în care fiecare dintre acestea se ghidează după un principiu de acțiune standard, vizând autosalvarea, reclamă o logică subiacentă concertării, patternuri culturale, modele de conducere, norme și proceduri, pe baza cărora securitatea tuturor să fie garantată. Rostul unei organizații mondiale de asemenea factură (Națiunile Unite – ONU –, Organizația Mondială a Comerțului – OMC) ori al altor asociații și organisme vizând scopuri similare este tocmai acela de a spori încrederea mutuală între state, cu riscul chiar al sancționării membrilor care nesocotesc regulile convenite sau abuzează de ele în beneficiu egoist.

Adepții realismului structural împărtășesc alături de suporterii liberalismului ideea că regimurile politice pot facilita cooperarea

în anumite circumstanțe, cu toate că „realiștii” continuă să creadă că într-un sistem de autosalvare cooperarea „este mai greu de realizat, mai dificil de menținut și dependentă în mai mare măsură de puterea statului” (Baldwin, 1993, 302). Este vorba deci de problema acțiunii colective într-un sistem de autosalvare. Acesta este punctul de inflexiune de la care gândirea realistă tinde să se alinieze postulatelor „constructivismului” în domeniul relațiilor internaționale.

Dacă în „secolul luminilor” filosofii și juriștii căutau să acrediteze un sistem european de state, unite într-un fel de *commonwealth*, într-o familie de națiuni cu legi și obiceiuri comune, în secolul XX sistemul internațional descentralizat a fost martorul unei diversități de modele de interacțiune, de la starea de război la modalități de cooperare pentru instaurarea securității colective ori integrarea regională. Afirmările lui Alexander Wendt potrivit cărora „autosalvarea presupune interese de sine”, iar „anarhia este rezultanta a ceea ce statele fac” își păstrează deopotrivă actualitatea și valoarea de adevăr (Wendt, 1994, 388).

Teoria realismului structural al lui Kenneth Waltz este doar o variantă a neorealismului în relațiile internaționale. Un alt reprezentant al acestei orientări este Joseph Grieco (1988a, 1988b), care a integrat ideile waltziene cu cele ale unor realiști tradiționali – Hans Morgenthau, Raymond Aron, Stanley Hoffmann, Robert Gilpin –, într-o construcție ce-și revendică atributul modernității. El și-a concentrat atenția asupra conceptelor de „câștiguri” (*gains*) relative și absolute. În viziunea sa, statele sunt interesate să-și sporească puterea și influența (câștiguri absolute) și, astfel, vor coopera cu alte state care să le potențeze capacitatea. Totodată, statele sunt, pe de altă parte, interesate și de cât de multă putere și influență pot obține (câștiguri relative) în strădaniile lor de cooperare.

Aceste câștiguri relative sunt indispensabile supraviețuirii statelor.

Într-o lume a incertitudinilor și competiției acerbe problema fundamentală, în opinia lui Grieco și a celor ce-i împărtășesc ideile, este: dacă nu toate părțile câștigă din cooperare, cine va obține mai mult dacă noi cooperăm?

Realismul „ofensiv”. Realismul „defensiv”. Ambițiile neoliberalismului în câmpul relațiilor internaționale

În ultima vreme, mai mulți cercetători, situându-se pe pozițiile neorealismului, mai ales în Statele Unite, au adus o serie de nuanțări în înțelegerea naturii securității într-un sistem internațional și a descifrării opțiunilor strategice pe care statele trebuie să le urmeze pentru a supraviețui și prospera în cadrul sistemului. S-au conturat două tendințe: una ofensivă, cealaltă defensivă.

John Mearsheimer (1990, 1994/1995) – un „realist ofensiv” în studiile consacrate securității internaționale – consideră că puterea relativă a unui stat este mai importantă decât puterea absolută a acestuia. El sugerează că liderii diverselor țări elaborează și implementează politici de securitate menite să descurajeze potențialii inamici și să sporească puterea proprie a statelor lor. Reprezentanții realismului ofensiv ajung însă cel mai adesea să se înscrie într-un joc ce are la bază „dilema prizonierului”.

În era globalizării, incompatibilitatea obiectivelor statelor și a intereselor lor sporește natura competitivă a sistemului anarhic al relațiilor internaționale și face ca și conflictele, și cooperarea să fie inevitabile. Astfel, discuțiile privind reducerea bugetelor militare și aprecierile despre sfârșitul războiului rece au fost considerate de către neorealiștii „ofensivi” pure aberații. Conducătorii trebuie întotdeauna să facă față unor

state expansioniste care vor sfida ordinea globală. Dacă anumite țări încep o campanie de dezarmare și reducere a puterii lor, comparativ cu a altor state, acestea nu fac decât să invite statele expansioniste să le atace.

Alți reprezentanți ai neorealismului, de orientare „defensivă”, precum Robert Jarvis și Jack Snyder (Jarvis, 1996, 44-63 ; Snyder, 1991), apreciază că majoritatea liderilor compară costurile războiului cu beneficiile aduse de acesta, știind că cele dintâi prevalează. Recursul la forța armată pentru cucerire și expansiune este o strategie de securitate pe care cei mai mulți conducători politici o resping în această epocă a interdependențelor complexe și a globalizării. Războiul rămâne însă un instrument de manipulare pentru mulți dintre ei ; cu toate acestea, destule războaie sunt percepute de către cetățeni, dar și de către conducătorii politici ca fiind cauzate de forțe iraționale și disfuncționale din interiorul societăților înseși, cum ar fi militarismul excesiv și tendințele etnocentriste și naționaliste.

Neorealiștii „defensivi” sunt adesea confundați cu neoliberalii, în special atunci când pledează pentru ideea că războiul poate fi preîntâmpinat prin constituirea unor instituții de securitate (alianțe, controlul armamentului, tratate de neproliferare a armelor nucleare) care să atenueze dilema securității și să confere mai multă securitate mutuală pentru toate statele ce aderă la astfel de formule. Dar ei nu consideră că aceste instituții ar fi cel mai eficient mijloc de prevenire a războiului.

Neorealiștii „defensivi” împărtășesc însă, paradoxal, pesimismul neorealiștilor „ofensivi”. Mulți dintre ei cred că în anumite situații conflictul este inevitabil. Și acest lucru, în primul rând, deoarece statele agresive și expansioniste există și sfidează ordinea mondială ; iar în al doilea rând, deoarece, în urmărirea intereselor lor

naționale, multe state fac ca un conflict cu alte state să fie inevitabil. Totuși, neorealiștii „defensivi” sunt întrucâtva mai optimiști decât emulii lor „ofensivi” și chiar decât adepții neoliberalismului în relațiile internaționale.

Neorealiștii „ofensivi” văd conflictul ca nefiind necesar decât într-un subset de situații. Apoi, liderii nu pot fi niciodată siguri că o atitudine agresivă a unui stat (de exemplu, sprijinirea unei mișcări revoluționare într-un stat vecin) este o acțiune expansionistă în măsură să sfideze echilibrul în zonă ori, pur și simplu, o politică preventivă vizând protejarea propriei securități. Neorealiștii „defensivi” îi concurează pe neoliberali, considerând că este relativ ușor a se identifica arii unde interesele statelor pot deveni convergente și unde pot fi puse bazele cooperării și edificării unor noi instituții. Dar este clar că, dacă un proces de cooperare este posibil, el se desfășoară mai curând în relațiile cu țările prietene.

Viziunea neoliberalistă în sfera relațiilor internaționale cunoaște și ea, la rândul ei, alături de neorealism, o relansare semnificativă, în ultima vreme. David Baldwin semnaleză existența a patru mari orientări în această privință : liberalismul comercial, liberalismul republican, liberalismul socio-logic și liberal-instituționalismul.

Prima dintre aceste orientări pledează pentru liberul schimb și piață, pentru economia capitalistă ca o cale spre pace și prosperitate. Actualmente, această orientare este promovată de către instituțiile financiare internaționale, organisme comerciale globale și corporațiile multinaționale.

Liberalismul republican are ca teză recunoașterea propensiunii statelor de a respecta drepturile cetățenilor lor și de a recurge în mai mică măsură la război în relațiile cu vecinii lor democratici. În mod curent, această perspectivă este prezentată ca o teorie democratică a păcii. Ambele viziuni

amintite se regăsesc într-o combinație organică în țelurile afirmate în politica externă de mai toate puterile lumii (SUA, Grupul celor opt, Marea Britanie, Franța, Germania și Japonia), precum și în politicile lor comerciale, în politicile de asistență și securitate la scară internațională.

Liberalismul sociologic privilegiază noțiunea de *comunitate* și procesele de interdependență. Pe măsură ce activitățile transnaționale se amplifică, popoarele și guvernele, indiferent de distanțe și localizări geografice, devin tot mai interdependente, iar cooperarea cu vecinii este mai profitabilă, fie numai și pentru finanțarea în comun a unor proiecte de interes reciproc. Multe dintre premisele și aserțiunile liberalismului sociologic se constituie în argumente ale „avocaților” globalizării, mai ales prin referințele lor la cultura populară și societatea civilă.

În fine, liberal-instituționalismul sau neoliberalismul instituțional este considerat de mulți analiști, și nu fără teme, ca o contrapondere la teoriile de factură realistă sau neorealiste în câmpul relațiilor internaționale. Tezele favorite ale reprezentanților acestei orientări susțin că, pentru a se ajunge la pace și prosperitate, statele trebuie să fie independente, să dispună de resursele proprii și de suveranitate pentru a putea constitui comunități integrate, care să promoveze creșterea economică și dezvoltarea socială, răspunzând totodată unor probleme de ordin regional.

Crearea Uniunii Europene este un exemplu de acest gen; o instituție complexă ce a început ca o comunitate regională menită să faciliteze și să impulsioneze cooperarea multilaterală a unui număr de țări, cărora li s-au adăugat altele în valuri succesive. De la comunitatea occidentală

a oțelului și cărbunelui s-a ajuns practic la o Europă unită, cu monedă comună, Parlament, Constituție și instituții proliferante în toate domeniile.

Keohane și Nye (1971, 1977) au dezvoltat o perspectivă explicativă în domeniul relațiilor internaționale centrată mai cu seamă pe conceptele de *transnaționalism* și *interdependență complexă*. Argumentele lor trimit spre imaginea unei lumi ce a devenit în mai mare măsură pluralistă datorită actorilor implicați în interacțiuni internaționale. Acești actori sunt mult mai dependenți unii de alții, condiția fiecăruia fiind marcată de o astfel de situație.

Interdependența complexă evidențiază câteva caracteristici: a) multiplicarea legăturilor între state și actorii non-etatici; b) o nouă agendă a manifestărilor internaționale ce nu mai face distincție între politicile la vârf și cele curente; c) o recunoaștere a diversității canalelor de interacțiune între actorii implicați, dincolo de frontierele naționale; d) declinul eficacității forței militare ca instrument de dominație.

Instituțiile sunt investite astfel cu o funcție mediatore în relațiile dintre actorii sistemului internațional, care vor ajunge, cu necesitate, să coopereze.

Haas, Keohane și Levy, într-o lucrare de referință, *Institutions for the Earth* (1993), au în vedere o accepțiune bine determinată a termenului *instituție*, fiind vorba de un set persistent și conectat de modalități de conducere și practici prin care sunt prescrise roluri, sunt reglate activități și sunt modulate așteptările actorilor. Instituțiile includ organizații, agenții birocratizate, tratate și înțelegeri, practici informale pe care statele le acceptă ca obligatorii. Balanța puterii în sistemul relațiilor internaționale este un exemplu de instituție de acest tip.

Destructurarea raporturilor de forțe în zona Mării Negre. De la anarhia regională la echilibrul toleranței reciproce

Încercând să întreprindem un tur de orizont în universul teoriilor, consacrate de acum, în domeniul relațiilor internaționale, nu am urmărit decât să surprindem câteva linii de forță teoretice apte să furnizeze cercetătorului spațiului sud-est european, respectiv zonei Mării Negre, reperele utile pentru sistematizarea evenimentelor și decelarea tendințelor ce pot fi semnalate într-un interval de circa un deceniu, înainte și după căderea regimurilor comuniste.

Bazinul Mării Negre s-a aflat, până în 1989, într-un plan secund al atenției strategilor „războiului rece”, comparativ, să spunem, cu Germania divizată și zidul Berlinului, fiind nu mai puțin un posibil teren de confruntare între cele două blocuri militare: Pactul de la Varșovia și NATO. URSS, România și Bulgaria aparțineau primului, Turcia era membră, alături de Grecia, a Alianței Nord-Atlantice. Excenetrică, într-un anumit fel, bazinelor maritime ale Europei de Sud (Marea Egee, Mediterana, Marea Adriatică), Marea Neagră era pentru țările riverane un spațiu conectat doar într-o mică măsură marilor fluxuri Est-Vest și coridoarelor europene de trafic, cu prelungiri spre Orientul Apropiat și Mijlociu.

Inițiativele politice și diplomatice, indiferent că veneau dinspre tabăra țărilor aflate în sfera de influență a Moscovei sau dinspre Europa comunitară, păreau să vizeze mai curând Balcanii – zonă sensibilă în care experimentele tributare modelului sovietic ori împrumutând calea occidentală de dezvoltare ofereau suficiente teme de reflecție, puncte de convergență sau elemente contrastante. Pentru Uniunea Sovietică, flancul sud-estic, mergând de la gurile Dunării

până în Caucaz, se sprijinea pe țărmul nordic al Mării Negre. Flota militară și comercială sovietică avea libertatea deplină de mișcare și posibilități de control și exercitare a unei disuasiuni eficace asupra unei zone extinse: Dardanele, Egee, Mediterana orientală. Pentru direcțiile de mișcare strategică ale Moscovei, în eventualitatea unui conflict care să contrapună forțele Pactului de la Varșovia trupelor NATO, în Europa, în Balcani mai cu seamă, sau în vederea sprijinirii aliaților din tabăra arabă într-o confruntare în Orientul Mijlociu, Marea Neagră era o zonă vitală. Nu trebuie să uităm că în 1962, în contextul „crizei rachetelor”, „târgul” ce a avut loc între Hrușciiov și Kennedy a avut drept consecință reducerea presiunii exercitate de amenințarea pe care o reprezentau pentru Kremlin rachetele cu focoaie nucleare amplasate de americani în Turcia. Ulterior, în anii '60-'70, URSS avea să obțină avantaje strategice și tactice prin masivul sprijin militar acordat în principal Egiptului și Siriei, sovieticii reușind să contracareze eforturile Alianței Nord-Atlantice de a-și marca ascendentul în flancul său cel mai înaintat, spre estul Mediteranei, litoralul de sud al Mării Negre și sudul Caucazului.

Ca și la nivelul întregului continent european, securitatea zonei Mării Negre s-a bazat pe o balanță de putere între URSS și aliații săi *versus* Turcia – ca avanpost NATO, beneficiind de susținerea directă a SUA, care și-a instalat baze militare pe litoralul turcesc.

România și Bulgaria erau înainte de 1989 țări membre ale Pactului de la Varșovia. Spre deosebire de Bulgaria, care excela prin a fi un stat cu totul obedient Moscovei, România își câștigase din 1964 statutul de aliat rebel, rămânând membră a Organizației Tratatului de la Varșovia, dar refuzând să pună teritoriul său la dispoziția partenerilor săi de alianță pentru exerciții militare și recuzându-se de a participa la invazia

Cehoslovaciei din 1968, când URSS n-a putut conta decât pe aportul RDG, al Poloniei, Ungariei și Bulgariei. În tot acest interval, România a desfășurat o intensă activitate pe plan internațional și regional, căutând să-și consolideze o poziție specială, în Balcani mai ales, unde insista să fie creată o zonă denuclearizată. România reitiera, de fapt, politica activă pe care o desfășurase în perioada interbelică, în vederea consolidării unui sistem de alianțe regionale de tipul „Antanta Balcanică”, împreună cu Grecia, Turcia și Iugoslavia, de natură să descurajeze tendințele revizioniste ale Ungariei și Bulgariei, și punerea în discuție a frontierelor sale, dobândite prin Unirea de la 1 Decembrie 1918 și consfințite, ulterior, prin Tratatul de pace de la Trianon din 1920.

Încă înainte de destrămarea Uniunii Sovietice în republicile periferice din Caucaz, în Moldova și în țările baltice agitațiile naționaliste și veleitățile de independență au indus un blocaj în materie de securitate, cu atât mai mult cu cât Moscova se confrunta cu fenomene de contestare a dominației sale în țările comuniste din Europa Centrală și de Est. Tendințele centrifugale tot mai accentuate, de eliberare de sub tutela Kremlinului, au fost însoțite în zona la care ne referim de resuscitarea unor spectre istorice, a unor dispute interetnice și teritoriale, aflate într-un sistem de „refrigerare” în tot intervalul de timp al supremației sovietice. Tensiunile și conflictele, unele dintre ele sângeroase, între exponenții puterii imperiale și mișcările populare naționale, între formațiuni paramilitare rivale, structurate pe criterii etnice sau religioase au contribuit în scurt timp la apariția unor noi factori de risc și insecuritate.

Ordinea petrificată în plan intern din perioada sovietică a lăsat loc anarhiei și unei stări generalizate de beligeranță difuză. Escaladarea conflictelor interetnice între armeni și azeri, între moldovenii românofoni

și elementele rusofone, războiul civil din Gruzia, tensiunile dintre naționaliștii ucraineni și ruși, dintre credincioșii greco-catolici și ortodocșii supuși Patriarhiei ruse, rivalitățile tribale din micile republici și regiuni autonome caucaziene au accentuat caracterul incontestabil al unor tensiuni reale sau rezultate din operațiuni manipulative ale unor forțe ce urmăreau gestionarea haosului în zonă, în etapa post-Gorbaciov.

După puciul de la Moscova din august 1991, Rusia lui Elțin, ajunsă în postura de legatar testamentar al moștenirii perioadei sovietice în materie de securitate, alături de o Ucraină cu ambiții de putere militară regională (după ce a intrat în posesia unei părți importante din arsenalul Armatei Roșii) și de republicile din Caucaz, cu statalitate de dată recentă, al căror aparat de stat era încă dominat și saturat de reprezentanții fostelor partide comuniste și KGB, cu lideri autoritari de tipul Șevardnadze, Aliev și alții, a fost nevoită să constate că doctrina sa de securitate se impunea a fi redefinită și reajustată în raport cu evoluția evenimentelor. Încercarea de a recrea un spațiu de securitate similar celui anterior prin „cosmetizarea” unor relații și aranjamente între Moscova și fostele republici unionale în cadrul Comunității Statelor Independente s-a izbit de refuzul hotărât al Ucrainei și Gruziei și, inițial, de reticența Chișinăului – care a cedat în cele din urmă, pe măsura recuceririi terenului de către forțele rusofone și comuniste, reintegrând-se în structurile economice și militare patronate de Rusia. După războiul din 1992 de pe Nistru, prezența militară rusă s-a diminuat nesemnificativ, iar complexul militar-industrial și instalațiile de telecomunicații au intrat în custodia separatiștilor de la Tiraspol. Acest fapt a constituit, în toată perioada ce a urmat, un factor de insecuritate, de care Moscova a știut să profite pentru a-și menține prezența militară în zonă (așa cum procedează pe flancul baltic în enclava

Kaliningrad – un veritabil nod de concentrare a puterii militare moscovite, dincolo de frontierele propriu-zise ale Federației Ruse, într-un spațiu contiguu polono-lituanian). Chiar dacă forța de desfășurare militară a Rusiei nu mai amenință expres țările din zonele amintite, cramponarea Moscovei de zona transnistreană vizează, neîndoiește, eventualitatea în care Rusia își va revizui strategia actuală, pentru a exercita în bazinul Mării Negre o influență sporită, în situația în care SUA va determina deplasarea, spre flancul estic al NATO, în România și Bulgaria, a sistemului său de baze militare, conectate teatrului de operațiuni din Irak și Orientul Mijlociu. Profitând de eclipsa Rusiei în zonă, Turcia și-a intensificat acțiunile vizând ralierea republicilor succesoare ale fostei URSS – în care prezența populației musulmane este masivă – obiectivului creării unei zone proprii de influență, de sorginte turanică. Regimul de la Baku întreține cu Ankara relații strânse de ordin economic și politic, modelul acestei cooperări fiind imitat și de republicile ex-sovietice din Asia Centrală care cochetează totodată și cu SUA ori cu alte state considerate până de curând indezirabile în zonă, de către Moscova. Pentru Turcia, miza pe cartea turanică, cu o surdină bine aplicată sloganelor ce ar putea fi îmbrățișate de mișcările islamiste militante, se poate dovedi însă riscantă pe fondul radicalizării unor tendințe asociate fundamentalismului religios și panarabismului antioccidental și antiamerican. Poziția Turciei constituie un exemplu concludent că într-un spațiu vidat de securitate emergența unor actori la scară geopolitică regională este inevitabilă, indiferent de încurajările aliaților de circumstanță sau aprehensiunile unor alte state ce resimt o astfel de orientare ca o amenințare la adresa propriei lor securități.

Prin extinderea spre estul continentului european a Alianței Nord-Atlantice, raportul de forțe s-a înclinat în favoarea acesteia

din urmă, fapt pentru care România și Bulgaria au căutat să-și dovedească disponibilitatea de a se integra Alianței, fiind nu numai beneficiare, ci și furnizoare de securitate în zona Mării Negre. Modificarea perspectivelor în materie de securitate în regiunea Mării Negre, unde NATO a reușit să facă joncțiunea sistemului său defensiv din Europa Centrală cu cel din Balcani și Asia Mică (Grecia și Turcia) prin inserarea în structurile ei politico-militare și de securitate a României și Bulgariei, oferă de acum noi oportunități. Astfel, zone cu grave turbulențe precum Orientul Apropiat și Mijlociu pot să fie mai bine monitorizate și controlate utilizându-se sau provocându-se situații de criză, anticipându-se totodată complicațiile ce ar putea surveni. Cruciada împotriva terorismului internațional, cu legăturile sale în zone de reverberație aflate la mai mare sau mai mică distanță, pare să se concentreze într-un spațiu de confruntare extensibil (Afganistan, Irak, eventual Iran, Siria), în care SUA și aliații săi nord-atlantici se simt pe deplin îndreptățiți să intervină.

Preceptele doctrinelor și analiștilor atașați principiilor și practicilor realismului în politica internațională tind să se verifice în multe privințe dacă examinăm fără *parti pris*-uri situația în zona Mării Negre în anii '90. După o perioadă scurtă, dar de intense contacte diplomatice, în care protagoniștii evenimentelor din zonă au supralicitat atribuțiile etatismului în legitimarea acțiunilor lor de salvagardare a securității într-un context de mare instabilitate, cu riscuri și amenințări multiplicare, provenind din mai multe direcții, cărora li s-a răspuns cu o strategie *tout azimuth*, s-a deschis o etapă de revigorare a diplomației bi- și multilaterale ce transcende bazinul propriu-zis al Mării Negre, un rol tot mai sporit revenind unor structuri de cooperare și securitate create cu scopul de a angrena într-un mecanism complex și funcțional, flexibil și eficient

pe termen mediu și lung diverși actori internaționali (state, asociații regionale, organizații nonguvernamentale, organisme de lucru, comisii operative etc.). În conjunctura anarhică și cu un înalt grad de pericolizitate ce caracteriza regiunea Mării Negre la începutul deceniului trecut, au fost fixate noi repere, menite să aducă zona la care ne raportăm la parametri de normalitate în relațiile reciproce între state, revalorizându-se totodată principiile bunei vecinătăți. Obsesia „supraviețuirii” într-un areal geopolitic expus riscurilor insecurității, ca, de altfel, și impasurile provocate de acțiunile diplomatice necorelate la scară regională de către statele mici preocupate de punerea în aplicare a unor orientări în politica lor externă, centrate pe conceptul de „autosalvare”, au făcut ca vulnerabilitatea acestora să crească.

Conștientizând însă faptul că recursul la mijloace militare este inoperant în tranșarea diferendelor istorice sau etnice moștenite, statele riverane la Marea Neagră și cele din imediata vecinătate au ajuns la concluzia că este dezirabilă constituirea unui cadru juridico-diplomatic și instituțional care să descurajeze agresiunea, exhibarea forței și care să pună bazele unui nou sistem de securitate, policentric și cu mai mulți parteneri și forme de parteneriat (politice, economice, civice, culturale, ecologice etc.). Într-un răstimp relativ scurt s-a produs – am putea spune, fără temerea de a greși – un puseu identitar colectiv, pe fundalul unor aspirații integratoare la scară europeană sau globală, dar ținând de condiția și interesele fiecărui stat din zonă. Apartenența la spațiul riveran sau limitrof al Mării Negre a devenit argumentul afirmării unor interese de sine stătătoare ale respectivelor țări, dispuse să se manifeste pe o scenă la care să aibă un acces cât mai puțin restricționat sau marcat de discriminări formal-instituționale.

Statele din zona Mării Negre au realizat treptat faptul că dilemele de securitate sunt

reductibile la o serie de date obiective ce le constrâng să supraviețuiască unele alături de altele, căutând separat și împreună soluții autosalvatoare, care să nu mai pericliteze securitatea unora, furnizând altora dintre ele iluzia puterii asupra vecinilor lor.

Experiența Balcanilor după prăbușirea comunismului, sângeroasa destrămare a Iugoslaviei, războaiele între statele succesoare, secesionismul, epurarea etnică, exodurile de populație, distrugerea infrastructurilor, resuscitarea „strigoilor” trecutului, recidiva exceselor naționaliste, a fanatismelor de tot felul, implicarea armată a NATO împotriva Serbiei, protectorul instituit de KFOR asupra provinciei Kosovo, declinul economic al zonei dunărene și rezultatele îndoielnice ale Pactului de Stabilitate în Balcani în materie de reconstrucție a regiunilor afectate de distrugerile războiului indică, fără echivoc, ce se poate întâmpla când tendințele de supraviețuire se manifestă anarhic, distructiv și exclusivist. Învingătorii, în măsura în care sunt și se revendică astfel, se plasează în afara zonei. Învinșii se regăsesc însă cu toții egali și neputincioși în fața consecințelor directe și colaterale ale dezastrului în care au fost implicați în zonă. Nu întâmplător, poate, printre țările ce năzuiesc să se înscrie în spațiul de cooperare al Mării Negre se numără toate statele balcanice care au cunoscut tragedia și ororile războaielor după 1991.

Cooperarea economică în zona Mării Negre – un exemplu de instituționalizare regională în era globalizării

Evoluțiile politice și economice ce au marcat la începutul anilor '90 regiunea Mării Negre au evidențiat inevitabilitatea opțiunii majorității statelor din zonă pentru o soluție care să ia în calcul, înainte de toate, rolul determinant al interdependențelor de tot felul.

Depășirea impasului creat de destrucționarea raportului de forțe după războiul rece și al refluxului hegemoniei supraviețuirii ruse în zonă a obligat statele riverane la Marea Neagră să se asocieze în vederea constituirii unor organisme și instituții cu caracter regional menite să le confere o nouă identitate într-o lume în care nici un actor în sfera relațiilor internaționale nu mai poate acționa de unul singur.

Unele dintre aceste state au realizat faptul că în zona Mării Negre își pot afirma și direcționa mai bine interesele și politicile externe, dobândind un rol preponderent regional. Altele, care au gravitat inițial spre centre de interes și zone apropiate, au fost descurajate sau refuzate în demersul lor de aderare la respectivele forme de asociere regionale (CEFTA) ori au preferat să decline invitațiile de participare la construcții suprastatale de natură să le blocheze sau să le subordoneze unor strategii în contradicție cu anumite obiective proprii pe care le urmăreau (gen CSI). În fine, în zona imediat alăturată Mării Negre, s-a conturat și o altă categorie de state, atrase de o formulă de asociere și cooperare prin care să exerseze modalități de lucru, dialog, contacte bi- și multilaterale, acumulând experiență în domeniul relațiilor internaționale în vederea prevenirii sau aplanării unor conflicte cu vecinii sau cu alte țări în vederea evitării marginalizării și dobândirii de credibilitate pe plan extern, pentru a facilita astfel raporturile cu alte organisme internaționale (BERD, Banca Mondială, FMI). În acest context, constituirea Organizației de Cooperare a Mării Negre (Black Sea Economic Cooperation – BSEC) a reprezentat un moment ce a determinat înscrierea cursului evenimentelor din zona la care ne referim într-un nou sistem de coordonate.

La 25 iunie 1992, la Istanbul, a fost adoptată Declarația Comună a summit-ului Cooperării Economice a Mării Negre prin care țările semnatare – Albania, Armenia,

Azerbaidjan, Bulgaria, Gruzia, Grecia, Republica Moldova, România, Federația Rusă, Turcia și Ucraina – au convenit să pună bazele unei cooperări multilaterale regionale, ca parte a procesului integrării în Europa, întemeiate pe respectul drepturilor omului și al libertăților sale fundamentale, în scopul realizării prosperității prin libertate economică, justiție socială, securitate mutuală, propunându-și o largă deschidere spre interacțiunea cu alte state, inițiative regionale, organizații și instituții financiare internaționale.

Organizația BSEC și-a reafirmat dintru început adeviziunea la principiile Cartei Națiunilor Unite, la Actul final de la Helsinki la Carta de la Paris pentru o nouă Europă, precum și la principiile și normele dreptului internațional. Preocupată să dezvolte cooperarea economică între țările membre ca o contribuție la realizarea unui înalt grad de integrare a acestora în economia mondială, globală, BSEC nu-și ascunde obiectivul central, de a consolida cooperarea în zonă astfel încât aceasta să fie suportul unei puternice organizații regionale. Argumentele forte ce stau în spatele acestei decizii au în vedere, pe lângă determinațiile istorice, geografice, culturale și politice, potențialul economic și uman al zonei.

Este vorba de o arie de circa 20 de milioane de kilometri pătrați ce constituie o piață departe de a fi saturată, însumând peste 340 de milioane de locuitori, cu mari cerințe în trei sectoare economice prioritare – agricultură, industrie, servicii –, cu un comerț exterior ce se cifrează la peste 300 de miliarde de dolari anual. După zona Golfului, spațiul de cooperare al Mării Negre dispune de cele mai mari surse de petrol și gaze naturale, rezerve de minereuri și posibilități extractive în creștere, facilități de transport și conexiuni cu marile artere de trafic internațional: între Est și Vest, între Nord și Sud. Totodată, se cuvin a fi

menționate resursele creatoare umane, eșaloane de specialiști bine instruiți, o forță de muncă relativ bine calificată, ale cărei costuri sunt competitive în raport cu cele din alte zone.

Marea Neagră se racordează fără probleme altor zone: de la Marea Albă la Marea de Azov, de la Caspica la Marea Marmara, Marea Egee, Mediterana, Marea Ionică și Adriatică. Zona oferă locații strategice pentru transportul maritim, construcția de nave, amplasarea de zone libere, investiții noi sau restructurarea, re tehnologizarea, modernizarea unor obiective industriale de interes. O cultură bogată, proteiformă, un trecut istoric încărcat de semnificații, stiluri de viață diverse, atașate unor valori identitare distincte vin să se adauge unor frumuseți naturale cu înalt grad de unicitate, premise incontestabile ale unei atracții turistice irezistibile. Procesul instituționalizării cooperării economice la Marea Neagră a cunoscut o primă perioadă, de tatonări, compatibilizări și punere în funcțiune a mecanismelor de lucru. Pașii majori făcuți se înscriu între două repere importante: reuniunea de la București din 30 iunie 1995 a șefilor de state și de guverne ai țărilor participante la Organizația de Cooperare Economică a Mării Negre și Declarația de la Moscova a șefilor de state și de guverne din 25 octombrie 1996.

A urmat, apoi, o etapă de consolidare a organizației marcată de alte câteva jaloane: summit-ul de la Ialta al șefilor de state și guverne din 5 iunie 1998, în urma căruia a fost semnată Carta BSEC, și procedurile de ratificare a acesteia din urmă, ce au condus la inaugurarea oficială a organizației BSEC la 1 mai 1999. Acest moment marchează recunoașterea identității legale a BSEC pe scena internațională.

La cea de a 54-a sesiune a Adunării Generale a ONU din octombrie 1999, Organizației de Cooperare Economică a Mării Negre i-a fost recunoscut statutul de

observator. Un an mai târziu, aceeași Adunare Generală avea să dea un nou impuls relației cu BSEC prin câteva rezoluții, invitându-l pe secretarul general al ONU, precum și agențiile specializate, alte organisme și programe ale Națiunilor Unite să intensifice consultările în vederea inițierii unor programe comune ONU-BSEC.

În contextul globalizării, misiunea BSEC depășește – în viziunea Națiunilor Unite – un rol strict regional, pentru a deveni un instrument de acțiune și un interlocutor agreat în rezolvarea unor situații reclamând consultări și intervenții concertate, într-o zonă dincolo de aproximările arealului Mării Negre. Chiar dacă BSEC este încă departe de a fi o organizație perfectă, multe dintre statele membre confruntându-se cu probleme dificile cauzate de tranziția spre democrație și economia de piață; chiar dacă în zonă există încă decalaje și falii ținând de nivelul de dezvoltare economică a fiecărei țări, înregistrându-se încă diferențieri și nu puține tensiuni între grupurile etnice, confesionale și stilurile culturale ale acestora, provocările cărora statele membre BSEC trebuie să le facă față sunt aceleași. Apar noi factori de risc, cu cauze și efecte transfrontaliere: terorismul internațional, extremismul, separatismul agresiv, crima organizată, traficul de stupefiante, arme și carne vie. Toate aceste provocări și amenințări grevează, vrând-nevrând, procesul cooperării multilaterale în zona Mării Negre.

Cooperarea este marcată de dificultăți obiective și limitări inerente etapei actuale: resurse financiare insuficiente și investiții străine reduse; incoerență în definirea obiectivelor, priorităților și strategiilor pe termen lung; o discrepanță între scopurile proclamate și gradul de implementare a proiectelor adoptate sub egida BSEC; eficiență scăzută în aplicarea rezoluțiilor și deciziilor stabilite, absența unui mecanism responsabil pentru monitorizarea modului în care autoritățile din fiecare țară înțeleg

să le ducă la îndeplinire; coordonarea defectuoasă încă a unor importante părți ale organizației BSEC ca atare; excesul de birocrație. Nu este nici o îndoială că transformarea BSEC într-o organizație regională dinamică, viabilă, presupune un nou concept de parteneriat, cel puțin pentru unele țări membre, bazat pe încredere, comunicare și transparență și care necesită multiplicarea relațiilor bilaterale între o țară și alta, concomitent cu eforturile de conlucrare în cadrul organizației.

Agenda economică a BSEC pentru perioada următoare în vederea consolidării raporturilor de parteneriat efectiv, nu doar declarativ, cuprinde numeroase elemente ce trebuie să stea cu prioritate în atenția guvernelor statelor membre. Pe primul loc se situează accelerarea cooperării economice multilaterale efective și crearea condițiilor unei dezvoltări durabile. Un obiectiv central al BSEC îl constituie elaborarea și aplicarea cu consecvență a unei strategii regionale care să țină cont de avantajele zonei comparativ cu altele, de sectoarele prioritare pentru investiții, de costurile și beneficiile cooperării regionale și de rolul economic al regiunii în contextul extinderii Uniunii Europene.

Este vorba apoi de acțiuni concertate în vederea sincronizării eforturilor de creștere economică a statelor membre, de elaborare și implementare a unor proiecte regionale și transregionale, beneficiind de finanțare comună, grație unui mecanism bine pus la punct, cu părgihii și responsabilități precis definite. O atenție deosebită trebuie acordată investițiilor, dar și schimburilor intraregionale, creării unor organisme financiare și bancare adecvate politicilor comune urmărite care să funcționeze și ca interfață în raporturile cu alte organisme și instituții financiare și de credit internaționale. Sectoarele prioritare specifice identificate de comun acord în cadrul BSEC sunt: energia (proiecte pentru producția și transportul petrolului și

gazului natural, interconectări și rețele electrice); transporturile; telecomunicațiile; protecția mediului; știința și tehnologia; strategii regionale pentru dezvoltarea agriculturii și asigurarea securității alimentare; turismul.

Dimensiuni definitorii ale cooperării vizează, într-o altă ordine de idei, reforma instituțională și guvernanta, managementul anticipării crizelor, precum și măsuri de securitate conexe acțiunilor de combatere a crimei organizate, traficului ilegal de droguri și arme, terorismului, corupției, falsificării banilor, într-un cuvânt, lupta cu criminalitatea transfrontalieră. Nu sunt omise nici strategiile de intervenție comună în situații emergente de urgență (calamități naturale, poluare a mediului, anomalii climatice) ce periclitează zona în întregul ei sau doar anumite arii limitate. BSEC își asumă toate aceste misiuni, în conformitate cu prevederile Cartei sale, dar și cu rolul presupus a-l avea de jucat în noua arhitectură europeană, revendicându-se, de fapt, ca o platformă de cooperare cu Uniunea Europeană. BSEC este și o interfață a raporturilor țărilor din zonă cu organizații internaționale și regionale (Banca Mondială, OECD, WTO, CIS, ECO, MERCOSUR, Energy Charter Conference, IEA și IAEA). Prin ceea ce întreprinde și este destinată să realizeze, BSEC creează „ferestre de oportunitate”, astfel încât cooperarea economică să fie suportul unor schimbări benefice în viața popoarelor din țările membre grupate în jurul cauzei de a face din zona Mării Negre un spațiu de securitate, stabilitate politică, prosperitate și pace.

Concluzii

Chiar dacă regiunea Mării Negre, în căutarea unei identități, experimentează încă diferite formule de cooperare, dintre care cea economică se dovedește a fi efectivă, rămân totuși numeroase aspecte nesoluționate

în planul relațiilor politice și militare între state sau forme de asociere suprastatale având interese în această zonă. Mai mult, există încă focare de conflict nestinse sau care mocosesc (cazul Ceceniei este mai mult decât elocvent). Există noi riscuri la adresa securității și stabilității, care-și au sorginea în decalajele economice, politice, culturale dintre actorii mari sau mici – state, grupuri etnice, organizații nonguvernamentale, instituții internaționale și regionale – ce se manifestă în câmpul relațiilor bi- și multilaterale din zonă. Și este greu de acceptat ideea că tendințele dominante ale procesului de globalizare nu vor înrăuri în vreun fel cursul transformărilor la nivelul statelor și societăților interne pe care le avem în vedere.

Orice predicție privind „sfârșitului istoriei” în regiunea Mării Negre pare din start nu numai hazardată, ci și inoperantă. Țările din bazinul Mării Negre, dar și cele ce gravitează în jurul lor rescriu istoria și se

afirmă indiferent că rezultatele prestației lor pe arena internațională sau la scară regională nu sunt atât de spectaculoase – ca protagonsite ale unor jocuri în plan politico-diplomatic pe care și le asumă, chiar și atunci când acestea se înscriu în scenarii a căror proveniență este exterioară zonei.

Problema de fond nu este dacă cooperarea în regiunea Mării Negre concură la a conferi țărilor participante la această „aventură” o identitate aparte, ci dacă, spre deosebire de alte spații contigue, această zonă a dobândit în ultimul deceniu un spor de echilibru și securitate, inversându-se sensul unui trend amenințător la începutul anilor '90, generator de anarhie, turbulențe și incertitudini, în căutarea unui traiect situat pe coordonatele prosperității, dezvoltării și coexistenței pașnice a statelor și elementelor de civilizație care nu sunt condamnate *urbi et orbi* doar la coliziune și excluziune.

Bibliografie

- Baldwin, D. (1993). *Neorealism and Neoliberalism. The Contemporary Debate*. New York : Columbia University Press.
- Butterfield, H. (1951). *History and Human Relations*. Londra : Collins.
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. Londra : Macmillan.
- Crockatt, Richard și Cox, Michael. (2001). International History since the End of the Cold War. În J. Baylis și S. Smith (eds.). *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*. Oxford : Oxford University Press.
- Grieco, J. (1988a). Anarchy and the Limits of Cooperation : A Realist Critique of the Newest Liberal Institution. *International Organization* 42 (august).
- Grieco, J. (1988b). Realist Theory and the Problem of International Cooperation. *Journal of Politics*, 50 (vara).
- Haas, P.M., Keohane, R.O. și Levy, M. (eds.). (1993). *Institutions for the Earth : Sources of Effective International Environmental Action*. Londra : MIT Press.
- Hoffmann, Stanley (1984). Détente. În Joseph S. Nye jr. (ed.). *The Making of America's Soviet Policy*. New Haven, Londra : Yale University Press.
- Holsti, K. J. (1996). *State, War, and the State of War*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Keohane, Robert O. (1989). *International Institutions and State Power : Essays in International Relations Theory*. Boulder : Col. Westview.
- Keohane, Robert O. și Nye, Joseph S. (1971). *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge : Harvard University Press.
- Keohane, Robert O. și Nye, Joseph S. (1977). *Power and Interdependence : World Politics in Transition*. Boston : Little Brown.
- May, Ernest R. (1984). The Cold War. În J.S. Nye (ed.). *The Making of America's Soviet Policy*. New Haven : Yale University Press.
- Mearsheimer, John. (1990). Back to the Future : Instability after the Cold War. *International Security* 15(1).

- Mearsheimer, John (1994/1995). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3).
- Morgenthau, Hans J. (1948). *Politics Among Nations : The Struggle for Power and Peace*. New York : Knopf.
- Rourke, John T. (1989). *International Politics on the World Stage*. Connecticut : Guilford.
- Robert, Jarvis. (1996). Realism, Neoliberalism and Cooperation : Understanding the Debate. *International Security* 24 (vara).
- Rummel, R. (1994). *Death by Government*. New Brunswick : Transaction Publications.
- Smith, M.W. (1986). *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Baton Rouge : Louisiana State University Press.
- Snyder, Jack (1991). *Myths of Empire : Domestic Politics and International Ambition*, New York : Cornell University Press.
- Walker, R.B.J. (1993). *Inside/Outside : International Relations as Political Theory*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*, 88(2).
- Wheeler, N.J. și Booth, K. (1992). The Security Dilemma. În J. Baylis și N.J. Rengger (eds.). *Dilemmas of World Politics : International Issues in a Changing World*. Oxford : Oxford University Press.

Abstract

The end of the Cold War also brought the end of the bipolar geopolitical system. The regional level of analysis regained its pre-Cold War importance. The text investigates the context in which the Black Sea region received a new strategic shape and, simultaneously, a new geopolitical importance. The instruments used by this analysis are especially those of the sociology of international relations. A special accent regards Romania's position in the Black Sea security complex.

Primit la redacție : decembrie 2003